

‘Als je er niet over praat, dan bestaat het niet’

preken en zwijgen over zwangerschappen
als gevolg van seksueel geweld

Anoushka Boet

Zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld worden dikwijls onder de aandacht gebracht in literatuur, films en televisieseries. In de wetenschap daarentegen lijkt er een taboe op het onderwerp te rusten. Anoushka Boet deed voor haar doctoraalscriptie historisch onderzoek naar de problematiek rond zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld. In dit artikel vat zij haar onderzoeksresultaten samen. Ook biedt zij wetenschappers diverse manieren waarop zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld een plaats kunnen vinden in hun historisch verhaal.

Wel in het heden als verleden wordt er gezwegen over zwangerschappen die het gevolg zijn van seksuele mishandeling of verkrachting. Vrouwen hebben vaak geen naam voor wat er gebeurd is. Ze kunnen het seksueel geweld en de daaruit volgende zwangerschap geen naam geven. Ze zwijgen, onder andere door schaamte en schuldgevoelens, uit loyaliteit naar de daders en om het kind. Aangewanten -familie, vrienden, burens en hulpverleningsinstanties- kunnen en willen vaak niet geloven dat zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld voorkomen. Hun onkenning maakt deze zwangerschappen de best bewaarde geheimen.

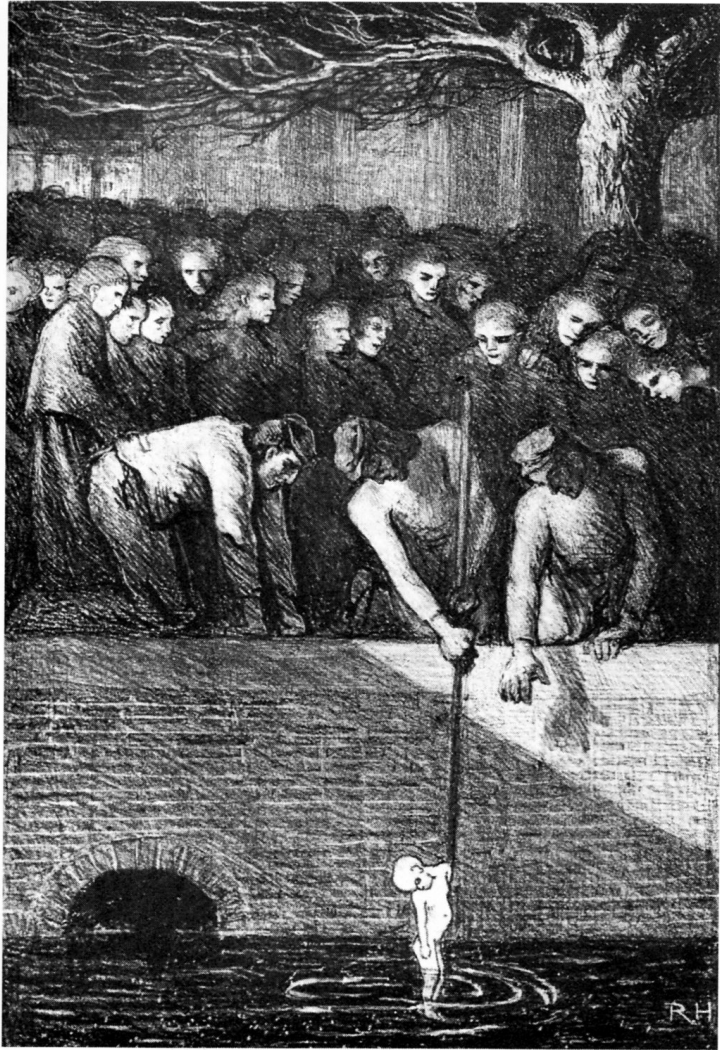
Wat is onbekend hoe vaak het voorkomt dat een kind, meid of vrouw zwanger is als gevolg van seksueel geweld; cijfers zijn er niet, historisch onderzoek naar deze zwangerschappen staat niet, wetenschappelijke literatuur over dit onderwerp is zeldzaam. Dit is vreemd. “Volgens het onderzoek van Nel van der Wal wordt één op de zeven meisjes voor het zestiende jaar geconfronteerd met ongewenste toenaderingen door verwanten, in de helft van de gevallen betreft die toenadering ernstig tot zeer ernstige seksuele mishandeling. Uit datzelfde onderzoek blijkt dat er in Nederland 200.000 vrouwen rondtussen de 20 en 40 jaar die in het verleden ernstig zijn misbruikt door verwanten. Ook als het percentage extreme en langdurige incestgevallen gering is, dan nog zal het aantal vrouwen die relaties verwekte kinderen aanzienlijk zijn.”¹ Het is niet alleen maar als men zich realiseert dat onbeschermd seksueel contact gedurende een jaar in 85 procent van alle gevallen tot een zwangerschap bij vruchtbare vrouwen leidt.² Ook in de culturele verbeelding lijkt er plaats voor zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld. In literatuur is het onderwerp geen taboe. Alice Walker beschrijft in *De kleuren van de hemel* hoe Celie twee kinderen van haar vader krijgt.³ Ook in de film *Genet*, personage in *Geen gewoon Indisch meisje* van Marion

Bloem, krijgt een kind van haar vader.⁴ Isabel Allende spreekt in *The house of the spirits* over de vele verkrachtingen door Esteban Trueba en de zwangerschappen die hieruit voortkwamen.⁵ Renate Dorrestein suggereert in *Een sterke man* dat Katie een kind van haar vader heeft gehad⁶ en maakt ons in *Ontaarde moeders* deelgenoot van Meijkens geheim dat zus Bonnie eigenlijk haar uit verkrachting geboren dochter is.⁷ Ook in menig *soap* en film worden er kinderen na seksueel geweld geboren. Lily uit *As the world turns* is na verkrachting van haar moeder geboren. In *Goede Tijden, Slechte Tijden* is de opa van Julian tegelijkertijd zijn vader. Mike Leigh suggereert in *Secrets and Lies* (1996) dat Hortense een product is van verkrachting. Het is niet toevallig dat in deze cultuuruitingen onverbloemd aandacht is voor zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld. Veel onderwerpen krijgen een plaats in literaire of artistieke vorm als er in de wereld van de ‘werkelijkheid’ een taboe op rust.

Taal en tijd van bronnen

Tijdens mijn speurtocht naar historisch onderzoek over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld bleek dat er geen materiaal bestaat over dit onderwerp. Het ontbreken van historisch onderzoek betekent echter niet dat zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld niet voorkwamen of voorkomen. Een taboe op deze zwangerschappen versterkt immers juist de stilte rond deze problematiek. Ik besloot te onderzoeken in hoeverre een historisch verhaal over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld mogelijk is.

Om een zo ruim mogelijk antwoord te krijgen op de vraag hoe in het verleden gesproken en geschreven werd over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld heb ik verschillende manieren van historisch onderzoek toegepast. Ten eerste werd onderzocht of Nederlandse historici die in de afgelopen dertig jaar schreven over bijvoorbeeld kinder-

Richard Roland Holst, 'Het riool braakt zijn ellende' (1898).
Oorspronkelijk afgebeeld met een tekst van Herman Heijermans, in:
De Sociaal Democraat (1899).

Bron: Jane van Balen e.a., De kunst van het moederschap. Leven en werk van Nederlandse vrouwen in de 19e eeuw (Nijmegen, 1981).

moord, ongehuwde moeders, vroedvrouwen, prostitutie, seksualiteit en zwangerschappen informatie geven over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld. Ten tweede ben ik nagegaan of zeventiende- en achttiende-eeuwse Amsterdamse gerechtelijke bronnen met betrekking tot kindermoord sporen bevatten voor een verhaal over zwangerschappen na seksueel geweld.⁸ Ten slotte werden met behulp van *oral history* hulpverleners en slachtoffers zelf aan het woord gelaten over hun ervaringen met het taboe op zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld. Hieronder zal ik op deze manieren van historisch onderzoek ingaan.

Het ontbreken van een historisch verhaal over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld heeft te maken met de vraag hoe je als historica/historicus over het verleden schrijft. Termen als bijvoorbeeld kindermoord, seksueel geweld en zwangerschap betekenden in het verleden iets anders dan vandaag de dag. Betekenissen van woorden veranderen per eeuw en plaats. Kun je dan wel in hedendaagse termen over het verleden spreken? Het gevaar van anachronisme staat immers om de hoek. Hoe kun je hiermee omgaan?

Veel historici schrijven in de taal en tijd van hun bronnen. Zij schrijven bijvoorbeeld over 'gevallen vrouwen', 'ontucht' en 'verleiding'. Het voordeel hiervan is dat anachronismen ver-

meden worden. Het nadeel is dat deze termen uit het verleden verhullend werken. De hedendaagse lezer realiseert zich niet dat met bovenstaande termen 'ongehuwde moeders', 'seksueel geweld' en 'verkrachting' bedoeld worden. Het lijkt dan alsof zwangerschappen uit seksueel geweld in het verleden niet voorkwamen.

Als je als historica het doel hebt om deze problematiek zichtbaar te maken, ontcom je er dan ook niet aan om in hedendaagse termen te schrijven.

Een tweede reden voor de 'historische' stilte rond zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld is dat het geen expliciet onderwerp in de bronnen is waar hedendaagse historici uit putten bij het schrijven van hun geschiedenissen. Net zoals in het heden, was zwangerschap als gevolg van seksueel geweld ook in het verleden geen onderwerp waar vrijuit over gepraat en geschreven werd. In de bronnen worden zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld bijna nooit expliciet genoemd. Zwijgende bronnen kunnen een reden zijn waarom deze problematiek geen onderwerp binnen historisch onderzoek is. Dit maakt het extra moeilijk om deze zwangerschappen te (h)erkennen. Toch kun je als hedendaags historica soms uit de context opmaken dat het gaat om zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld. Een historisch verhaal over deze problematiek is daarom mogelijk.

Blinde vlek

Historici en andere wetenschappers schreven in de afgelopen dertig jaar veelvuldig over seksualiteit, (seksueel) geweld en zwangerschappen als aparte onderwerpen. Velen waren baanbrekend door over zaken te schrijven die eerder geen onderwerp van historisch onderzoek waren, maar bijna niemand van hen schreef expliciet over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld.⁹

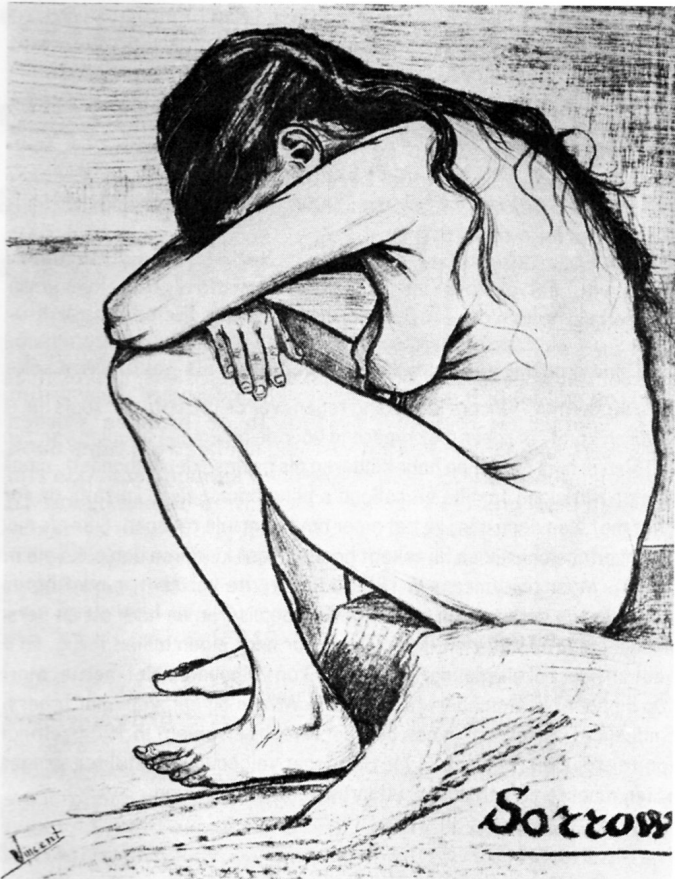
Het blijkt voor bijna iedereen onmogelijk om een traumatische gebeurtenis als seksueel geweld aan een 'roze wolk' van zwangerschap te verbinden. De ondraaglijke gedachte dat zwangerschappen veroorzaakt kunnen worden door seksueel geweld, maakt dat er bij veel mensen, niet alleen historici, een blinde vlek bestaat om deze problematiek te (h)erkennen. Hierdoor blijft het onderwerp in historisch onderzoek, en veelal ook daarbuiten, onzichtbaar. Zo wordt bijvoorbeeld in hedendaags historisch onderzoek naar kindermoord zwangerschap niet aan mogelijk seksueel geweld tijdens de bevruchting gekoppeld. Zwangerschap als gevolg van seksueel geweld krijgt hierdoor geen eigen verhaal. Ter illustratie twee voorbeelden uit de onderzoeken van Maria Grever en Sjoerd Faber, waarbij ik wil benadrukken dat zonder hun baanbrekende onderzoek helemaal niets 'ontdekt' had kunnen worden over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld.

Maria Grever vertelt in haar artikel over kindermoord in de negentiende eeuw¹⁰ over Pleuntje Krayo:

"De zaak van de 21-jarige Pleuntje Krayo in 1820 was wel bijzonder tekenend. Het was in de gemeente Werken bekend dat deze veldarbeidster al geruime tijd 'vleeschelijke gemeenschap' had met haar stiefvader Teunis van Dijk, en men vermoedde dat ze zwanger was."¹¹

Zij geeft in haar artikel aanwijzingen die erop duiden dat de 'vleeschelijke gemeenschap' niet vrijwillig was. Grever gaat echter niet in op de vraag of er sprake was van seksueel misbruik.

Sjoerd Faber schrijft in zijn artikel over zeventiende-eeuwse kindermoorden¹² over de 25-jarige dienstmeid Elsje Thijsen. Elsje is zwanger van haar voormalige werkgever en wordt schuldig bevonden aan kindermoord. Elsjes voormalige werkgever ontkent dat hij de vader is. Faber signaleert naar aanleiding van dit voorbeeld dat het opvallend is dat er in deze zaken niet over eer en schande wordt gesproken; de

Vincent van Gogh, 'Sorrow' (1899). Bron: Jane van Balen e.a., De kunst van het moederschap. Leven en werk van Nederlandse vrouwen in de 19e eeuw (Nijmegen, 1981).

vraag blijft staan of er sprake was van dwang tijdens de bevruchting van Elsje.

Sjoerd Faber en Maria Grever spreken dus wel over zwangerschappen, machtsverschillen en gedwongen gemeenschap, maar zij maken geen expliciete koppeling tussen deze begrippen. Dit geldt ook voor de meeste andere Nederlandse historici die de afgelopen dertig jaar schreven over kindermoord, ongehuwde moeders, vroedvrouwen, prostitutie, seksualiteit en zwangerschappen. Wel hebben veel historici oog voor het feit dat veel dienstmeiden ongewenst zwanger raakten van hun werkgever. Herman van Isterdael: "Te Okegem verleidde een weduwnaar zijn 18-jarige dienstmeid met een kind tot gevolg. [...] Geen rechtzaak werd ingespannen. Het schandaal was wel enorm."¹³ Josine Blok en Jannie Poelstra: "Hun kwetsbaarheid kwam voort uit het feit dat ze onder handbereik van broodheren en mannelijke collega's leefden en daardoor vatbaar werden voor op hem uitgeoefende pressie om seksuele gunsten te verlenen."¹⁴

Het blijkt voor historici mogelijk om dienstmeiden die zwanger zijn geraakt door hun werkgevers te koppelen met seksueel geweld. Zij stimuleren met deze geschiedenissen de lezer vragen te stellen naar zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld. Hun verhalen bieden aanknopingspunten voor onderzoek naar deze zwangerschappen. Deze traditie zou een aanzet kunnen zijn tot een historisch verhaal over zwangerschappen uit seksueel geweld.

Kindermoord

Hedendaagse historici die schrijven over kindermoord noemen als motieven voor kindermoord anticonceptie, angst voor verlies van werk, schande en onwetendheid. Zoals eerder gezegd, noemt geen van hen dwang tijdens de bevruch-

ting als mogelijk motief voor kindermoord.¹⁵ Toch komt dit motief in de bronnen voor. Zo blijkt uit sommige zeventiende- en achttiende-eeuwse Amsterdamse gerechtelijke bronnen met betrekking tot kindermoord dat de van kindermoord verdachte vrouwen mogelijk zwanger waren na seksueel geweld. Dit wordt vooral duidelijk in de kindermoordzaken van Clara Montelle¹⁶ en Lena Meijer¹⁷.

Clara Montelle, 24 jaar en dienstmeid in Amsterdam, wordt in 1780 beschuldigd van kindermoord. Heyn Teynen, een Oost-Indiëvaarder, is de vader van het gestorven kind. Heyn die "een kennis van de schoonmaakster op de Braak (waar zij toen woonde) was, haar heeft afgehaald en met haar in gezelschap op verscheidene plaatsen rond is geweest, dat zij buiten westen is geraakt, en dat Heyn ten Teynen haar des ogtends weder heeft thuis gebracht". Clara was buiten westen toen Heyn gemeenschap met haar had. Maar tijdens het proces wordt door niemand over dwang of eventueel seksueel geweld gesproken.

Lena Meijer wordt in 1778 beschuldigd van kindermoord. Zij is dan 23 jaar. Iemand die zich uitgaf voor scheepstimmermansknecht heeft haar zwanger gemaakt. Daarna heeft ze hem nooit meer gezien. Zij ontmoette hem toen ze op straat met één van haar kennissen stond te praten. Na deze kennisgeving vroeg hij haar uit. En zij ging mee. Zij is toen "met de scheepstimmermansknecht naar 't hoedemakerspad gegaan..., en dat die haar heeft verkracht." Lena geeft dus zelf aan dat deze verkrachting haar zwangerschap heeft veroorzaakt. De verhoorders gaan hier niet meteen op in. Pas later in het verhoor vragen de verhoorders uit eigen beweging naar de verkrachting. Zij willen weten op welke wijze de knecht Lena verkracht heeft. Lena geeft als antwoord: "dat zij tezamen kuyerde in de tuin agter een herberg op 't hoedemakerspad, hij haar in een tuijnhuisje getrokken op de grond gegooijd en also verkracht heeft haar... belovende, haar te zullen trouwen als er iets van kwam." De verhoorders vragen daarop of ze niet om hulp geroepen heeft. Lena zegt dat ze om hulp riep, maar dat er geen hulp kwam. Daarna zwijgen de verhoorders over de verkrachting die Lena's zwangerschap veroorzaakt heeft. Ook in het tweede verhoor is hier geen aandacht voor. Het proces draait uiteindelijk om de vraag of Lena's kindje heeft geleefd en zo ja, of zij met voorbedachte rade haar kind heeft omgebracht. De manier waarop Lena bevrucht is, is voor de verhoorders geen aandachtspunt.

Uit de kindermoordzaken van Clara en Lena blijkt dwang tijdens de bevruchting een mogelijk motief voor kindermoord. Ook andere onderzochte zeventiende- en achttiende-eeuwse kindermoordzaken geven aanwijzingen om seksueel geweld tijdens de bevruchting als mogelijk motief voor kindermoord te benoemen. Gerechtelijke bronnen met betrekking tot kindermoord kunnen dus een opening bieden tot een verhaal over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld in het verleden.

Onvermogen

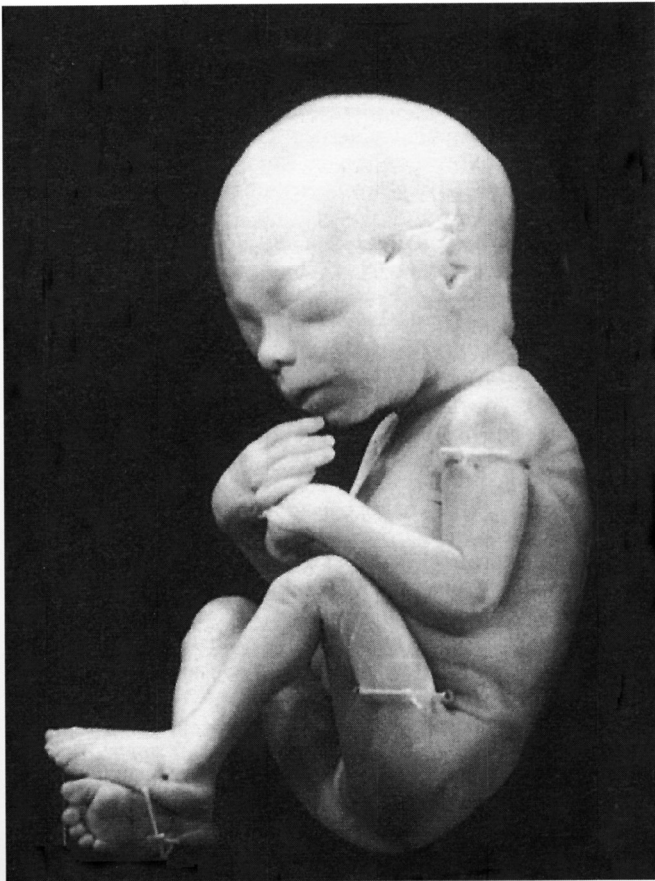
In de gesprekken met slachtoffers van seksueel geweld (die na seksueel geweld zwanger waren geweest) en hulpverleners bleek dat in de jaren zestig en zeventig nauwelijks gesproken werd over seksueel geweld en zwangerschappen als gevolg van dit geweld. Een maatschappelijk werkster, werkzaam bij de gezinsvoogdij in de periode 1967-1977:

"Je neemt het jezelf achteraf kwalijk dat je zoiets niet doorziet. Maar het was een andere tijd. [...] We kwamen eigenlijk zo moeilijk achter incest binnen gezinnen. Er was weinig over incest bekend. ik kwam pas heel laat achter zwangerschappen. Ik denk dat ik toch, door een zaak waarbij vijf kinderen uit incest werden geboren, alerter ben geworden en daardoor meer gezinnen met incest zag. Dat hele woord incest bestond gewoon niet. Het was een taboe. En iets wat niet bestaat daar praat je niet over."

Hulpverleners hadden, als een jong meisje zwanger was, geen aandacht voor seksueel geweld als mogelijke oorzaak van de zwangerschap. Zij hadden alleen aandacht voor de zwangerschap. Er was een onvermogen om seksueel geweld en zwangerschappen te koppelen. Begin jaren tachtig veranderde dit. Het taboe op seksueel geweld werd langzaam doorbroken. Het werd mogelijk om te spreken over verkrachting, aanranding en seksueel misbruik. Hierbij waren zwangerschappen als gevolg hiervan overigens nog geen 'onderwerp van gesprek'. Een slachtoffer/overlevende vertelt:

"Na het begin van de jaren tachtig mocht seksueel misbruik bestaan. Er kwam aandacht voor en de hulpverlening verbeterde. Voor die tijd mocht seksueel misbruik niet bestaan. Je moest het vergeten en naar de toekomst kijken. [...] Als je het hebt over zwangerschappen die voortkomen uit seksueel geweld, dan krijg je een ander verhaal. Zwangerschappen veroorzaakt door seksueel misbruik zijn nog steeds een groot taboe. Er zijn weinig vrouwen die hier over praten. Het lijkt wel dat als er niet over gepraat wordt, het niet bestaat."

Pas de laatste jaren worden zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld langzaam een aandachtspunt voor hulpverleners. De publicatiegolf rond de Eper-incestaffaire, waarin de slachtoffers/overlevenden spreken over zwangerschappen, illegale abortussen en babydoorden, zorgt ervoor dat hulpverleners gaan nadenken over het bestaan van zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld. De vaak sensationele publicaties in deze zaak doen de geloofwaardigheid van slachtoffers/overlevenden echter geen goed. Ze scheppen naar mijn mening geen sfeer waarin andere vrouwen kunnen gaan praten over hun ervaringen met zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld. Het onderwerp blijft een taboe.

Foetus.

Bron: Ansichtkaart (1986) Art Unlimited, Amsterdam.

Opening

Spreken over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld lijkt haast onmogelijk. Toch zijn er voldoende openingen te vinden voor een aanzet tot een verhaal over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld. Ze zijn er in fictie en zouden ook door historici explicieter verteld kunnen worden. Meer historisch onderzoek kan dit verhaal uitbreiden. Belangrijk hierbij is dat historici, wanneer tijdens hun onderzoek deze onderwerpen naar boven komen, zwangerschappen en seksueel geweld koppelen en vragen durven te stellen over dit onderwerp. Zonder vragen krijg je als onderzoeker nooit antwoorden. Een hulpverleenster vertelde mij in een gesprek over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld dat: "Een goede basishouding van hulpverleners is dat ze zich vragend opstellen en niet voor hun cliënten de antwoorden invullen." Geldt dit ook niet voor historici?

Anoushka Boet studeerde geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, specialisatie vrouwenstudies. Zij werkt op dit moment aan de 'Hall of Fame'-internetsite van het maatschappelijk werk (www.100jrmw.nl). Vanaf september zal zij o.a. werkzaam zijn bij het Marie Kamphuis Archief in Utrecht.

1. Krantenartikel *Trouw*, 16-6-1993.
2. M.D. Schreuders-Bias, *The incest pregnancy* (World Congress Child Abuse and Neglect, Hamburg september 1990), p. 2.
3. Alice Walker, *De kleur paars*. 11e dr. Amsterdam, 1991 (oorspr. 1982), pp. 7-11.
4. Marion Bloem, *Geen gewoon Indisch meisje*. 9e dr. Amsterdam, 1988 (oorspr. 1983), pp. 146-147.
5. Isabel Allende, *The house of the spirits*. New York, 1986 (oorspr. Spanje, 1982), pp. 62-67.
6. Renate Dorrestein, *Een sterke man* (5e dr. [z.p.], 1999 (oorspr. 1994), pp. 158-159, 176, 204.
7. Renate Dorrestein, *Ontaarde moeders*. 9e dr. [z.p.], 1997. pp. 94, 189-194, 209.
8. Sjoerd Faber bracht mij, door zijn artikelen over kindermoord, op het spoor van kindermoord in de Amsterdamse gerechtelijke bronnen.
9. Tijdens mijn scriptieonderzoek ontdekte ik alleen Linda Gordon die in *Heroes of their own lives* (Middlesex, 1989) zonder schroom over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld schreef.
10. Maria Grever, "'Het zelve in het privaat werpen...'" Kindermoord in het arrondissement 's Hertogenbosch, 1811-1838'. In: Margreet Brüggemann (red.), *Vrouwen in opspraak. Vrouwenstudies als cultuurkritiek*. Nijmegen, 1987.
11. Maria Grever, 'Het zelve in het privaat werpen', p. 145.
12. Sjoerd Faber, 'Vrouwen van de rekening. Kindermoorden ten tijde van de Republiek te Amsterdam (in het bijzonder in de zeventiende eeuw) en in Friesland'. In: Gert Hekma en Herman Roodenburg (red.), *Soete minne en helsche boosheit. Seksuele voorstellingen in Nederland. 1300-1850*. Nijmegen, 1988, pp. 145-167.
13. Herman van Isterdael, 'Arbeid en seksualiteit. Een onderzoek naar de seksuele agressie op het vrouwelijke dienstpersoneel in het Ancien Régime'. In: *Arbeid in veelvoud. Een huldeboek aangeboden aan Prof. Dr. J. Craeybeckx en Prof. Dr. E. Scholliers van de VU Brussel*. Brussel, 1988, p. 118.
14. Jolie Ermers, 'Kindermoord in de 19e eeuw', in: *Spiegel Historiae* 30/6 (1995), pp. 251-255.
15. Maria Grever, Jolie Ermers, Sjoerd Faber, Greddy Huisman en Siem van der Woude schreven over kindermoord in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw. Ik verwijs naar mijn scriptie voor de volledige titels.
16. RA Amsterdam 448-91, 124.
17. RA Amsterdam 445-11, 38, 53, 59.